

‘Zes viercante witte manden’

C.L. Heesackers

bron

Chris L. Heesackers, ‘Zes viercante witte manden’. In: J.A.A.M. Biemans et al. (red.), *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr J.R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden*. Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Leiden 1983, p. 182-197

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/hees002zesv01_01/colofon.php

© dbnl 2001 / C.L. Heesackers

Zes viercante witte manden

door Chris L. Heesakkers

Zes viercante witte manden kunnen naar zestiende-eeuwse maatstaven heel wat boeken bevatten. De 483 items die de beroemde Nomenclator van 1595 van de Leidse universiteitsbibliotheek telt, hadden er allemaal in één keer in kunnen worden vervoerd. Zes manden boeken erbij was voor deze bibliotheek een ruime verdubbeling geweest, een groei van meer dan honderd procent. Over zo'n buitenkans van de Leidse bibliotheek handelt een stuk van 13 augustus 1594 uit het Archief van Curatoren, dat is afgedrukt in het eerste deel van Molhuysen's Bronnen (p. 305*). Het is de tekst van een acte waarin de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland zich accoord verklaren dat een collectie boeken, tot dan toe berustend in het Hof van Holland te 's-Gravenhage, in bruikleen wordt afgestaan aan de Leidse universiteitsbibliotheek.

Iets van de voorgeschiedenis van dit besluit blijkt uit wat in het Curatorenarchief aan het afschrift van de acte voorafgaat, maar niet in de *Bronnen* is opgenomen. Daar wordt namelijk gezegd dat het 'tot kennisse der Curateurs vander Universiteyt der Stadt gecomen was datter opt hoff inden Hage over des Provincialen Raedtcamer een grote menichte van boucken wesende toverblijfsel van der Biblioteque voor den Oorloge ende de iegenwoirdige beroerten opt voorsz hoff geweest zijnde niet alleen vruchteloos ende ongebruyct staende was mer ooc in stoff ende vuylicheyt van vogelen ende ongedierte vergingen' (AC 101, 9v-10r). De curatoren der universiteit, en dat zijn op dat moment Jan van der Does (Janus Dousa), als zodanig werkzaam vanaf de stichtingsdatum der universiteit, en Jan de Groot en Jan van Banchem, beiden als zodanig aangesteld op 1 juli 1594, hebben er lucht van gekregen dat er op een zolder van het Hof

van Holland een verzameling boeken onder stof en vogelpoep ligt te vergaan. Hoe de curatoren aan deze wetenschap kwamen, valt gemakkelijk te vermoeden. De eerstgenoemde van hen was sinds jaren chartermeester van de Hollandse archieven en als zodanig bekend met het Haagse Hof. Bovendien was hij sinds eind 1591 lid van de Hoge Raad die in het Hof zetelde. Als voormalig bibliothecaris van de Leidse universiteit - hij had deze functie kort tevoren overgedragen aan zijn oudste zoon - zal hij er ook wel voor verantwoordelijk geweest zijn dat de curatoren weldra tot het inzicht kwamen ‘dat de faculteyten vander Universiteyt alhier zonderlinge vander Theologien ende medicynen daer door grotelicx zouden sijn gevordert ende gedient by zoe verre de zelve herwaerts gebrocht ende des Universiteyts Biblioteque daer mede vermeerdert mochte werden’. Er blijktbaar van uitgaande dat de boeken het eigendom waren van de Staten van Holland, benaderden de curatoren de raadpensionaris Johan van Oldenbarneveldt, met als uiteindelijk resultaat de bovengenoemde acte van de Gecommitteerde Raden.

Aan het einde van de acte staat, iets uitvoeriger dan bij Molhuysen weergegeven, ‘Gedaen inden Hage den xiiijen Augusti anno xvc vierentnegentich. Onder stont ter Ordonnantie vande Gecommitteerde Raden voorn geteyckent C. de Rechtere. Ende dienvolgende es byde voorn. Heer Van Noortwyc vander voorsz boucken gemaect een Staet ende Inventaris hier innegelyft’. In de betreffende archiefband volgt dan de inventaris, die volgens het opschrift is ‘gemaect by Joncheer Johan van der Does, in de maent Augusto 1594’. Molhuysen voegt aan de weergave van deze passage toe dat hij voornemens is de inventaris in een aparte publicatie uit te geven, maar zover bekend is het bij voornemens gebleven. Achter de inventaris staat dan de ontnuchterende mededeling ‘Mer en heeft alle tselve geen voortgang gehad om redenen breder verhaelt in de brieven by de voorn. heer van Noortwyc aen Joncheer Johan sijn soon als opsiender van de biblioteecque gescreven, de welcke om van alles de gedachtenisse te bewaren goet gevonden sijn alhier ooc overgescreven te werden ende waren de zelve van aldusdanigen innehouden’. Molhuysen heeft deze mededeling in zijn *Bronnen* opgenomen en hij voegt eraan toe: ‘De plaats voor de brieven is opengelaten; de brieven ken ik niet’ (p. 305*).

Zolang wij die brieven niet kennen, zal het een raadsel blijven waarom ‘tselve geen voortgang gehad heeft’. Maar Molhuysen had de brieven, of althans één brief - en ik betwijfel zeer of het om meer dan één brief

*De eerste twee Leidse bibliothecarissen, Janus Dousa pater et filius (derde en vierde van links).
Schilderij Roelof Willemsz. van Culemborg. Leiden, Stedelijk Museum De Lakenhal.*

gaat - wel kunnen kennen. Sterker nog, het is niet onwaarschijnlijk dat hij de bundel waarin de brief te vinden is uitvoerig onder ogen heeft gehad. Molhuysen's naam is immers verbonden met een gigantisch fichier dat beoogde alle gedrukte correspondentie van Noordnederlanders in de ruimste zin op te sporen en te registreren. In dit 'apparaat Molhuysen', zoals dit fichier, geplaatst op de afdeling Westerse Handschriften van de Leidse Universiteitsbibliotheek, tegenwoordig heet, komt welgeteld één brief voor van Dousa aan zijn oudste zoon. De brief is niet gedateerd en misschien mede daardoor niet als bijzonder opgemerkt. Maar één blik op de inhoud leert dat dit nu precies de door Molhuysen gezochte brief moet zijn. Dat na Molhuysen ook anderen aan de brief voorbij zijn gegaan, is niet verwonderlijk. In het zeer bruikbare artikel over de Librye van den Hove van Holland herhaalt J.L. van der Gouw dan ook naar aanleiding van de hierboven geciteerde acte: 'om redenen die duister blijven, gaat de overdracht [aan Leiden] niet door'. Merkwaardig genoeg laat zelfs Witkam na te verwijzen naar de brief, wanneer hij de affaire bespreekt (I, p. 77-79).

Bij de systematische bestudering van de correspondentie van de eerste Leidse bibliothecaris die ik indertijd als medewerker van de Leidse universiteitsbibliotheek kon ondernemen, moest ik de brief natuurlijk vanzelf tegenkomen. Hij is te vinden in de nogal bekende, ook voor het apparaat Molhuysen geëxcerpeerde bundel 'Driehonderd brieven door illustere en beroemde mannen geschreven'. Deze bundel werd in 1664 en nogmaals in een uitgebreidere versie in 1669 uitgegeven door Simon Abbes Gabbema. Vanaf dit gegeven is het slechts één stap naar de originele brief die men mag verwachten aan te treffen in het Archief Gabbema dat bewaard wordt in de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden.

Het zou niet juist zijn uit het bovenstaande te concluderen dat de brief in de literatuur ten enen male onbekend is gebleven. In 1812 gaf de Leidse hoogleraar Matthijs Siegenbeek een *Laudatio Jani Dousae* uit, waarin hij een brief van Dousa aan zijn zoon vermeldt. Ik geef de tekst in vertaling: 'De derde brief die men in hetzelfde werk [nl. de uitgave van Gabbema] kan lezen op pag. 604 en volgende, is geschreven aan zijn zoon Janus; hij bevat het verhaal van de inspanningen die de vader zich getroost heeft om de een of andere bibliotheek voor de universiteit te verwerven'. Siegenbeek kent de brief, maar weet blijkbaar niet waar de inhoud op slaat. Pas in de meest recente geschiedenis van de vroegste periode van

de Leidse Universiteitsbibliotheek, van de hand van Dr. Elfriede Hulshoff Pol (1975), zijn de gedrukte brief en de kwestie van de Hofbibliotheek met elkaar verbonden. Daarmee zijn de raadsels rond de mislukte transactie opgelost. Uit een onderzoek in het archief van het Gezelschap Petrus Scriverius bleek mij dat Mevrouw Hulshoff Pol in 1971 in een lezing al uitvoerig op de brief was ingegaan en het voornemen had haar bevindingen in het tijdschrift *Open* te publiceren. Vanuit de kring der toehoorders werd evenwel aangedrongen op publicatie in een tijdschrift met een verdere reikwijdte, als *Quaerendo*. Voorzover ik heb kunnen nagaan, bevat geen der beide tijdschriften echter een dergelijke publicatie. Ook in de bibliografie van het werk van de verdienstelijke historica, verschenen in *Bibliotheek Informatie*, nr. 13 (1975), p. 7-8, wijst geen enkele titel in die richting.

Er lijkt nauwelijks een mooiere context denkbaar om wat uitvoeriger de aandacht te vestigen op het curieuze document van de twee eerste Leidse bibliothecarissen dan de feestbundel voor hun jongste opvolger. Vandaar hier een uitgave in een integrale en zo getrouw mogelijke Nederlandse vertaling. Met de vertaling gaat uiteraard veel van de flavour van de oorspronkelijke Latijnse versie verloren. Dit temeer, omdat het om een typisch ‘Dousaans’ Latijn gaat, met vooral veel knipogen naar het specifieke idioom van de Romeinse comediedichter Plautus. Dit was immers de auteur op wiens werk vader en zoon Dousa jarenlang hadden gezwoegd, met als resultaat een studie van 560 bladzijden van de vader (1587) en een jarenlang toonaangevende tekstuitgave der comedies van de zoon (1589). Dat de twee onderling een Plautijns Latijn hanteerden is derhalve niet verwonderlijk. Maar het is vrijwel onmogelijk dat in een vertaling te laten uitkomen.

De vertaling gaat uit van de autograaf uit Leeuwarden. De gedrukte versie wijkt daarvan overigens nauwelijks af. Zij bevat, behalve een paar drukfouten, enige wijzigingen in de interpunctie van het origineel. Verder mist de editie de in het Nederlands gestelde, nu enigszins beschadigde adressering. Het adres laat zich met enige waarschijnlijkheid aanvullen. De jonge Dousa was gouverneur van prins Frederik Hendrik, die sinds januari 1594 in Leiden als student stond ingeschreven.

Aen Jonch. Jan vander Does [mij]n wel beminde zoon, woenende [opt ho]ff van mijn Gen. Heere [graa]ff Frederic, op Rapenburch Tot Leiden.

De vader aan de zoon, heil!

Dat je onze opdrachten consciëntieus hebt uitgevoerd, dank daarvoor. Helaas, ijdele wensdromen, loze speculaties! Wat is er dan toch gebeurd, zul je vragen. Een ware euveldaad, snood en onwaardig!

Gisterochtend, zo moet je weten, zijn de leden van het Hof in groten getale bijeengekomen, niet in het Hofzelf, maar, zoals dat gewoonte is bij verdaagde zaken, in het huis van President Van Wijngaerden. Daar vond de bijeenkomst, gewijd aan de kwestie van de bibliotheek, plaats. En het leek wel een kruisverhoor, waarbij meteen beschuldigingen werden geslingerd naar de hoofden der curatoren, zonder dat deze aanwezig waren, van iets wisten, gehoord werden of gelegenheid tot verweer kregen. En dat hoogst ernstige beschuldigingen, op het misdadige af. Allemaal, stuk voor stuk, riepen zij als uit één mond dat die boeken geen overheidsgoed waren, maar privaateigendom, namelijk van de leden van het Hof; dat ze immers ooit specifiek aan de Raad Provinciaal waren nagelaten bij testament van joost mag weten wie, maar van wie zijzelf dachten dat het om een hunner collega's uit het verre verleden ging. Nu moet je weten dat dat van dat nalaten wel klopt, maar dat de naam van de testateur door de lange tussentijd bij deze 'erven' in vergetelheid is geraakt: alleen de oudjes onder hen meenden zich nog vagelijk te herinneren dat hij bij de mensen de bijnaam Jan-met-de-boeken gehad had. Maar goed, dat was een vergeeflijke lapsus memoriae.

Het viel dus niet, zo gingen zij verder, onder de bevoegdheid van het College van Gecommitteerde Raden, als waarnemer van de Staten, de aan henzelf toebehorende boeken af te staan en aan de universiteit te geven en ze uit Den Haag naar Leiden te laten vervoeren. Noch de President, noch de Raad zou een zo flagrante belediging van de zijde der curatoren of van het College der Gecommitteerde Raden der Staten over zijn kant laten gaan. Eerder nog zullen zij hun gram halen door een interdictum retinendae possessionis en zullen zij voor hun recht opkomen door een manus iniectio. Om kort te gaan, na veel heen en weer gepraat komen zij tot de beslissing, dat zij hun eigen oude bibliotheek weer opeisen en niet toestaan dat deze op drift raakt of dat hun eigen bezit door

onnadenkendheid of nalatigheid onder de zeggenschap van andere heren komt.

En ik intussen, van hun besluit en van hun voornemen een spaak in het wiel te steken even kundig als iemand die van totaal niets weet maar zijn kan, ik maar denken dat wij de zaak voor elkaar hadden; zielsgelukkig dus met een dode mus, vooral omdat ik de acte in mijn zak had die ik eerst gisteren, toen zij, zoals ik al zei, met hun bijeenkomst bezig waren, van de secretaris Coenraad na dagenlang vergeefs pogen eindelijk vroeg in de ochtend thuisbezorgd had gekregen. Daarbij was wel de voorwaarde gesteld, dat ik mij bij President Van Wijngaerden moest vervoegen om hem het stuk ter inzage te geven, alvorens ertoe over te gaan de opdracht van het Collegium uit te laten voeren, de bibliotheek te laten verhuizen of ook maar iets van de boeken te laten verwijderen. Ik begreep meteen dat er een luchtje aan dit handelje zat. Maar ik wilde van mijn kant schone handen houden, dus ik linea recta naar het huis van de President. Nou, wat denk je? De deur van het hol van de leeuw wordt geopend, door een leeuwin van een portierster. Na lang wachten komt, - het ochtendhumeur nog duidelijk op het gezicht te lezen -, de heer des huizes, niet naar de ontvangkamer, maar naar buiten, Staande receptie!

Ik vertel de reden van mijn komst en laat het stuk zien. Daar begint hij me toch tegen mij uit te varen, tegen de curatoren te foeteren en tegen de verstrekkers van de acte te keer te gaan dat zij op die manier, met andermans eigendom, wel heel gemakkelijk de gulle weldoener uit konden hangen. Dan begint hij over de bevoegdheid van het Hof en informeert hij mij over het besluit van de Raad dat onwrikbaar vaststaat. Ik sta perplex en voel mij als door de bliksem getroffen. Ik probeer de verontwaardiging over het gebeurde met omhaal van woorden te kalmeren, de schuld af te wenden, excuses aan te voeren, kortom, het voor de curatoren op te nemen die volkomen ten onrechte het risico liepen de verdenking van opzettelijk bedrog op zich geladen te krijgen. Ik betoogde dat wij toch allerm minst buiten ons boekje gingen als wij ons best deden om de wetenschappelijke voorziening die de aan onze toewijding en zorg toevertrouwde Bibliotheek voor de Academie is, tot meer aanzien en omvang te brengen door de verwerving van deze Haagse boekerij die immers als publiek toegankelijk bedoeld was. Als bij dit streven iets verkeerd was gegaan, dan was dat eerder een kwestie van vergissing dan van bedrog of boos opzet.

Wie immers, zo vraag ik je, zou geloven dat die hopen boeken behoren

aan het Hof of aan de Raadsleden, als er weinig of geen werken bij zijn die het burgerlijk recht betreffen? De affaire heeft voor mij persoonlijk zowel als publiekelijk een heel bittere smaak, nu ik inzie dat ik van de akker die ik met de beste bedoelingen heb ingezaaid nu een bedroevende oogst moet maaien. Nu, nu ik door dagenlange inspanningen, gratis verricht in een toch al zo kostbare tijd van het jaar, als eerste deze boekencollectie, lang geleden op kosten van Jan van der Haer opgebouwd, onder het vuil en het stof vandaan weer heb te voorschijn gehaald? Een collectie die tot nu toe onbekend en volkomen verwaarloosd was, om niet te zeggen afgeschreven? Wat wonder, de ene helft van de Raad zou nooit van het bestaan geweten hebben en de andere zou nooit anders gedacht hebben dan dat de boekerij te enen male verloren was gegaan, ware het niet dat ik er een inventaris van had samengesteld.

Maar waarom nog veel woorden eraan vuil gemaakt? De President leek langzaam weer tot bedaren te komen en af te koelen. Hij ging er zelfs toe over te verklaren dat het hele Hof mij hiervoor openlijk en publiekelijk dank zou moeten brengen. De zaak werd uiteindelijk besloten in dier voege dat er vooralsnog niets ondernomen mocht worden en dat ik de uitvoering van de officiële acte niet mocht verhaasten. Ik moest de hele zaak integraal opschorten tot de terugkeer van mijn collega de heer Van Banchem. Dan zou het het juiste moment zijn om iets definitiefs over deze bibliotheekaffaire te beslissen en af te kondigen, naar een eensgezind gevoelen van de Curatoren en de Provinciale Raad.

Op deze manier kwam er een einde aan dit onderhoud dat ik nooit aan het papier zou hebben toevertrouwd, als ik daartoe niet gedreven werd vanwege de stijlloosheid van de affaire die des te stijllozer is, omdat ons deze spaak in de wielen werd gestoken van een kant waarvan het wel het allerminst toelaatbaar was. Je ziet hoe groot de hoop was die wij nu verloren hebben. Ik realiseer mij dat de manden voor het transport nu overbodig zijn en onthef je van die zorg. Wat er nog te zeggen overblijft - en dat is heel wat! - hoop ik je in een persoonlijk onderhoud mee te delen. Het ga je goed in de tussentijd. Kom naar hier alleen zodra dat zonder bezwaar voor jou kan en, wat het belangrijkste is, zodra jouw Prins het goed vindt. Groter genoeg kun je me niet doen. Nogmaals, het ga je goed.

Janus Dousa de Vader.

Laten wij nu proberen uit de gegevens die al bekend waren en uit de details die de brief hieraan toevoegt, een samenhangend verhaal te maken. De boeken-collectie in kwestie is de Librye van den Hove van Holland, of althans van een restant daarvan. Deze bibliotheek ging terug op en bestond hoofdzakelijk uit de formidabele collectie van boeken en handschriften die was aangelegd door een Gorcumse kanunnik uit het begin van de eeuw, Jan Dircz. van der Haer, in het Latijn Ioannes Harius geheten. In 1531 bood de kanunnik zijn bibliotheek aan aan het Hof van Holland, als vertegenwoordiger van de landsheer, Keizer Karel V, in ruil voor een huisvesting van hemzelf en zijn bibliotheek bij het Hof en een kerkelijke prebende om voor de rest van zijn leven in zijn onderhoud te voorzien. Harius maakte in verband hiermee een catalogus van zijn bibliotheek, waarvan in 1534 door een klerk van de Haagse Rekenkamer een afschrift is gemaakt dat bewaard is gebleven. Het is een prachtig handschrift van 252 aan beide zijden beschreven bladen die in totaal 3849 titels bevatten. Naar de maatstaven van zijn tijd had Harius een ongelofelijke collectie boeken. Ongeveer de helft van de catalogus is gevuld met titels van werken op het gebied van de theologie. Ze zijn geordend per letter van het alfabet. Voor de andere rubrieken, letteren en wijsbegeerte, medicijnen en rechten, worden meerdere letters onder één hoofd bijeengebracht. Binnen zo'n lettergroep is de volgorde niet meer alfabetisch, maar willekeurig.

Achter de catalogus is een supplement bijgebonden dat de boeken beschrijft die al eerder op het Hof aanwezig waren. Van dit supplement is zowel het door Harius zelf geschreven origineel als het afschrift van de genoemde klerk bewaard. Verder zijn er enige stukken bijgebonden die handelen over het vervoer van enkele honderden boeken naar Leuven in 1547, omdat deze door de inquisiteur Ruard Tapper op hun orthodoxie geïnspecteerd moesten worden. Dit is wellicht de eerste slag die aan de unieke collectie wordt toegebracht.

Deze en andere ingrepen in de collectie en vooral in de ordening der boeken zullen de oorzaak zijn dat in 1560 de secretaris van het Hof, Nicolaes Nicolaesz., in het Latijn Nicolaus Nicolai, de opdracht krijgt een nieuwe catalogus te maken 'van alle boeken die in de Koninklijke Bibliotheek aanwezig zijn'. Deze catalogus geeft een verder uitgesplitste indeling der rubrieken en houdt een andere volgorde van rubrieken aan. Alle rubrieken zijn bovendien in twee categorieën verdeeld, namelijk een categorie van de boeken gebonden in leer en één van die gebonden in perka-

ment. Bij elke titel vermeldt Nicolai om hoeveel banden het gaat en bij enkele titels staat dat het desbetreffende boek is uitgeleend. Een der leners is Hadrianus Junius, in deze jaren de toonaangevende humanist in Holland en een paar jaar later een der intiemste vrienden van Dousa. Achter de rubrieken laat Nicolai een beschrijving volgen van een aantal boeken ‘die gevonden werden in een oude kist op de zolder van het gebouw’ en vervolgens van een aantal boeken die ‘aangetroffen werden in de werkkamer van Gulielmus Zenocarus die ligt naast de Koninklijke Bibliotheek’. Zenocarus zal de Latijnse naam zijn van Willem Snouckaert, in deze periode de beheerder van de collectie. Bij de catalogus van Nicolai zijn twee lijsten bijgebonden van resp. de boeken die vanwege hun inhoud werden verbrand en die welke ‘gepurgeert zullen moeten worden’. Beide lijsten dateren van 22 september 1570. Zij betekenen een nieuwe aanslag op de kostbare bibliotheek.

In 1572 nemen de zittende leden van het Hof van Holland de wijk naar Utrecht en sindsdien laat het beheer van de bibliotheek steeds meer te wensen over. In 1582 komt de oorspronkelijke bibliotheekruimte ter beschikking van de nieuw opgerichte Hoge Raad van Holland. In december 1591 werd Dousa opgenomen onder de leden van deze Raad. Daartoe moest hij van Leiden verhuizen naar Den Haag. In 1593 legde hij zijn functie van bibliothecaris der Leidse universiteit neer. Maar hij bleef curator en was in die hoedanigheid ook nadien nauw betrokken bij de zaken de bibliotheek betreffende, dit temeer omdat zijn eigen zoon hem als bibliothecaris opvolgde. En daarmee zijn wij ongeveer beland bij de situatie waarin de hierboven afgedrukte brief werd geschreven.

Als lid van de Hoge Raad kwam Dousa op gezette tijden in de ruimte die eens de boeken van Harius gehuisvest had. Dousa wist van het bestaan van deze bibliotheek alleen al omdat hij sinds zijn jeugd een ijverig lezer was geweest van de gedichten van Janus Secundus. Deze Secundus is een der grootste dichters uit de Neolatijnse literatuur. Hij was het grote voorbeeld en de grote inspiratiebron voor Dousa. Dousa had zijn exemplaar van Secundus' gedichten met wit laten doorschieten en de lege bladzijden gebruikt voor het aanbrengen van een aantal Nederlandse vertalingen der tegenoverliggende gedichten en voor aanvullingen met Secundus-materiaal van elders. Dousa zal ook wel de drijfveer geweest zijn achter de aankoop in 1598 van een portret van Secundus, dat nu nog de kamer van de Leidse bibliothecaris siert. In het werk van Secundus nu komt een Latijns epigram voor ‘Op de Bibliotheek van Keizer Karel V,

berustend op het Hof van Holland in Den Haag, en vergaard op kosten van kanunnik Ioannes Harius'. Deze laatste formulering, in het Latijn 'comparata impensis Ioannis Harii', keert vrijwel letterlijk terug in Dousa's brief: 'impensis olim Ioannis Harii exstructam.'

Als regelmatig bezoeker van de voormalige bibliotheekruimte van het Hof heeft Dousa wellicht de behoefte gevoeld ook de andere vertrekken van het gebouw te verkennen. En zo stond hij op een gegeven dag in een zolderkamer oog in oog met een hoop oude boeken die een trieste aanblik vertoonde: de boeken lagen daar, bedolven onder het stof en onder het vuil van vogels en ongedierte. De collectie was kennelijk volkomen in vergetelheid geraakt. De boeken lagen, aldus de mededeling in het archief van Curatoren, vruchteloos en ongebruikt te vergaan. Toen in 1572 de leden van het Hof naar Utrecht waren uitgeweken, had Willem van Oranje nieuwe leden benoemd. In 1594 wist geen der toenmalige leden van het Hof meer van de aanwezigheid van de bibliotheek, zo blijkt uit Dousa's brief. Een aantal van hen heeft zelfs nooit van het bestaan ervan gehoord.

Het was voor de oud-bibliothecaris niet moeilijk de kostbaarheid van zijn vondst te onderkennen. Bovendien zag hij de mogelijkheid voor een nieuwe zinnige bestemming. Volgens de wil van de stichter zouden de boeken voor het publiek toegankelijk moeten zijn. Welnu, hoe zou die toegankelijkheid beter gegarandeerd kunnen worden dan door opname van de collectie in de vrij toegankelijke bibliotheek der Leidse Academie? Vermoedelijk mede om ook anderen van deze zienswijze te overtuigen begon de vinder aan de inventarisatie van zijn vondst. Het resultaat is de *Staet ende Inventaris* waarvan hierboven sprake was.

Dousa's inventaris beslaat 38 aan beide zijden beschreven vellen met in totaal bijna 750 items, verdeeld over negen rubrieken. De grootste rubriek wordt gevormd door de *Libri Theologici*, met 377 items. Daarna volgen 24 *Libri Haebraici, Chaldaici et Aribici*; 47 *Libri Medici, tam Graeci quam Latini*; 27 *Libri Philosophici et Mathematici*; 72 *Historici, Grammatici, Oratores et Poetae*; 136 *Authores Juris*; 21 titels onder het hoofd 'Quedam Opera Erasmi Roterodami'; en tenslotte 29 *Authores Miscelli*. Achter de eerste zes rubriektitels staat 'In Folio', maar een aantal beschrijvingen binnen de rubrieken bevatten de toevoeging 'in 4' en 'in 8'. Bij de werken van Erasmus, de zevende rubriek dus, gaat het volgens het opschrift om octavo's, maar bij de afzonderlijke beschrijvingen blijken er ook boeken 'in 4' aanwezig te zijn. Omgekeerd gaat het bij de

twee resterende rubrieken volgens het opschrift om quarto's, maar wordt bij de beschrijvingen de toevoeging 'in 8' aangetroffen.

Legt men de inventaris van Dousa naast de catalogi van Harius uit 1534 en van Nicolai uit 1560, dan wordt duidelijk waarom het curatorenarchief kan spreken van 'toverblijfsel van der Biblioteque voor den Oorloge ende de iegenwoirdige beroerten opt voorsz hoff geweest zijnde'. Wat na de kwarteeuw van de Nederlantsche Beroerten van Harius' bibliotheek nog over is, is slechts een schamele en glansloze rest. Wat er bijvoorbeeld aan Erasmuswerken over is, is slechts een fractie van wat M.E. Kronenberg aan Erasmusdrukken wist te vergaren uit de catalogus van Harius zelf. Een onderzoek van R. Feenstra naar de juridische werken in de beide catalogi en in de inventaris geeft evenmin een opwekkend beeld, al is het verschil daar numeriek althans minder navrant.

Niettemin, ook al was de vondst van Dousa slechts het povere restant van de prachtcollectie van Harius, voor een beginnende universiteitsbibliotheek zou de collectie een geweldige aanwinst betekenen. De omvang van de Hofbibliotheek oversteeg nog altijd ruim het totale bezit van de Leidse bibliotheek, zoals dat een jaar later door Petrus Bertius werd beschreven in de bekende Nomenclator. Als wij de supplementen van de Nomenclator, die boeken betreffen welke vermoedelijk pas in 1595 werden verworven, buiten beschouwing laten, dan komt het bezit van de Leidse bibliotheek in 1594 op nog geen vijfhonderd titels. Het zal Dousa weinig moeite gekost hebben, zijn beide kersverse collega-curatoren ervan te overtuigen dat een dergelijke kans niet onbenut mocht blijven. Van nu af aan is er in het archief dan ook sprake van een onderneming van de gezamenlijke curatoren. Zij benaderden de raadspensionaris en de Staten van Holland, die zij blijkbaar beschouwen als de rechtmatige eigenaar van de boeken. Deze waren immers indertijd geschonken aan keizer Karel V in zijn hoedanigheid van landsheer en graaf van Holland. De boeken zijn 'de Graeffelicheyd toecomende' en de Staten zijn als hoogste overheid de erfgenamen van het grafelijk gezag. Dat het blijkens Dousa's brief desondanks nogal wat moeite kost om de gewenste goedkeuring voor de overdracht los te krijgen van de Gecommitterde Raden, in deze de vertegenwoordigers der Staten, zal voor een goed deel toe te schrijven zijn aan de gebruikelijke bureaucratische traagheid van dit soort instellingen. De tekst van de uiteindelijk verkregen acte laat zien dat bij de besprekingen met de Raden Dousa's inventaris wederom goede diensten heeft bewezen. De Raden gaan tot toestemming over 'deur dien

wyt d'inventaris daer aff gemaect bevonden es dat daer onder seer veel boucken zijn inde Theologie ende daer aff dautheurs gescreven hebben inde Hebreusche Caldeesche ende Arabische tale': men herkent hier de eerste twee rubrieken uit de inventaris. De toevoeging achter het afschrift van de acte 'Ende dienvolgende es by de voorn. Heer Van Noortwyc vander voorsz boucken gemaect een Staet ende Inventaris hier innegelyft', mag dan ook niet in die zin verstaan worden dat de inventaris na en ten gevolge van de toestemming der Raden zou zijn vervaardigd.

Blijkbaar vooruitlopend op de goede afloop van de besprekingen had Dousa intussen ook al practische maatregelen voor de overdracht laten nemen. Hij had zijn zoon opdracht gegeven, te zorgen voor 'zes viercante witte manden om de boucken vanden Hage dair mede alhier te brengen'. Weliswaar wordt aan deze passage uit het curatorenarchief wederom toegevoegd dat dit geschiedde 'volgende de resolutie vande Gecommitteerde Raden van date den 13en Augusti 1594', maar de opdracht was duidelijk allang vóór de overhandiging van de acte verstrekt en met de uitvoering was ook allang begonnen. In zijn brief ontslaat Dousa zijn zoon van de verdere zorg voor de manden, maar twee maanden later wordt aan de mandenmaker vijftien gulden uitbetaald. De opdracht kon dus kennelijk niet meer ongedaan worden gemaakt, de manden waren al vervaardigd. In de betreffende betalingsordonnantie wordt er dan ook bijvermeld 'dat de manden inde bibliotheque zullen worden bewaert ende ter gelegenheit gebruyct'. Voor de prijs van vijftien gulden moet de ambachtsman prachtige en reusachtige werkstukken hebben afgeleverd.

Geheel zeker van zijn zaak was Dousa onder deze bedrijven evenwel niet geweest. Het was hem dan ook een pak van het hart, toen hij eindelijk, na lang aandringen, de acte thuisbezorgd kreeg door toedoen van de secretaris van de Gecommitteerde Raden, Coenraad de Rechtere, de 'Conradus scriba' van onze brief. De daarbij gestelde voorwaarde dat Dousa zich met de acte eerst diende te vervoegen bij de President van het Hof, Gerard Oem van Wijngaerden (de 'Wingardus praeses' van onze brief), wilde hij vooralsnog beschouwen als niet veel meer dan een kwestie van beleefdheid. De boeken hadden immers al die jaren onderdak gevonden in het Hof, ook al hadden de leden daarvan nauwelijks weet gehad.

Zo spoedde zich een opgetogen maar wellicht toch ook wat nerveuze Dousa naar het huis van de President van den Hove. Daar wachtte hem een onthutsende ontvangst. Het begon al met de grimmige huishoudster

die hem opendeed en vervolgens aan de deur liet wachten. Eindelijk verscheen een zeer ontstemde en als uit zijn slaap gehaalde president die onmiddellijk een stortvloed van verwijten aan het adres van curatoren uitgoot over het hoofd van de vroege bezoeker. Het verhaal kwam erop neer dat de curatoren een uiterst dubieuze actie aan het voeren waren. De Staten konden gemakkelijk vrijgevig zijn met boeken die hun niet toebehoorden. De leden van het Hof, die op ditzelfde moment te zinnen huize in beraad waren over de affaire, beschouwden de boeken als hun onvervreemdbaar eigen bezit. Zij waren immers eens bij testament aan het Hof nagelaten door een vroegere collega. Zij zouden zich daarom met alle juridische middelen die hun ter beschikking stonden te weer stellen tegen een verhuizing van de boeken naar Leiden.

Na deze tirade moest Dousa even bekomen alvorens hij tot verweer in staat was. Hij bepleitte de onschuld der curatoren. Hun actie was alleen maar ingegeven door hun zorg voor een optimale uitrusting van de academiebibliotheek. Zij hadden immers vernomen dat er op het Hof een grote hoeveelheid in hoofdzaak niet-juridische boeken was aangetroffen. Voor de juristen van het Hof waren deze boeken nutteloos en overbodig en niemand van hen deed er dan ook iets mee. Met de beste bedoelingen nu hadden de curatoren bedacht dat deze boeken wel tot hun recht zouden komen in een openbaar toegankelijke instelling als de Leidse universiteitsbibliotheek.

Dousa's betoog had in zoverre succes dat de president kalmeerde. Misschien voelde hij dat hij wat ver gegaan was tegenover een lid van de Hoge Raad die in de staatsrechterlijke hiërarchie boven het Hof van Holland stond. De president werd zelfs vriendelijk en begon waarderende woorden te spreken over de activiteiten die Dousa na zijn ontdekking had ondernomen ten aanzien van de bewuste boeken. Het Hof zou Dousa daarvoor best erkentelijk mogen zijn.

Hij stelde voor om de zaak aan te houden tot de terugkeer van Dousa's collega Jan van Banchem en eerst dan, in gezamenlijk overleg van curatoren en Hof, een beslissing te nemen.

Dousa is realist genoeg om geen illusies te koesteren omtrent de uitslag van een dergelijk overleg. Alle hoop is vervlogen, *Quanta spe exciderimus vides*, zo luidt zijn onmiddellijke conclusie. Als het overleg al heeft plaats gevonden, dan heeft het Hof voet bij stuk gehouden, 'sustinerende dat zy tot de boucken by contract daer van zy copie gepresenteerd hebben, gerechticht te zyn', aldus de mededeling van 10 oktober 1594 in de

hierboven geciteerde passage over de manden. Het Hof heeft zijn archief blijkbaar met meer zorg bewaard dan zijn bibliotheek.

Toch hebben enkele boeken een jaar later de tocht van Den Haag naar Leiden gemaakt. Het betreft boeken uit de tweede rubriek van Dousa's inventaris, boeken waarnaar de leden van het Hof wel het allerlaatst zouden grijpen, zoals een reusachtige Talmuduitgave. Deze boeken, zestien in getal, werden bij de opening van de nieuwe huisvesting van de Leidse bibliotheek door het Hof ten geschenke aangeboden. De geschiedenis vertelt niet met wat voor glimlach de curatoren en de bibliothecaris, Janus Dousa Pater en Janus Dousa Filius, de binnenkomst van dit geschenk hebben gadegeslagen.

Verantwoording

Voor de gegevens in dit artikel is gebruik gemaakt van de hierna volgende archivalia en publicaties.

's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Oude Inventarissen Derde Afdeling, nr. RA 10 (catalogus van Harius in afschrift van 1534, met latere stukken).

id., nr. RA 11 (catalogus van Nicolai van 1560, met latere stukken).

Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek, Gabbema Archief (de eigenhandige brief van Dousa Pater aan zijn zoon).

Leiden, Universiteitsbibliotheek, Archief van Curatoren, AC 40 nr. 104 (acte van Gecommitteerde Raden van 13 augustus 1594).

id., AC 101, fol. 9v-51r en fol. 55r (stukken betreffende de bibliotheek van het Hof van Holland en inventaris der boeken van de hand van Dousa).

Ioannis Secundi Hagiensis Opera, Utrecht 1541, 14r-v (In Bibliothecam Imperatoris Caroli V. Quae est in Curia Hagiensi apud Batauos comparata impensis Ioannis Harij Canonici).

[Petrus Bertius], *Nomenclator autorum omnium quorum libri, vel manuscripti, vel typis expressi extant in Bibliotheca Academiae Lugduno-Batavae*, Leiden 1595.

S.A. Gabbema, *Epistolarum ab illustribus et claris viris scriptarum centuriae tres*, Harlingen 1664, p. 604-607 (gedrukte versie van de brief van Dousa).

M. Siegenbeek, *Laudatio Jani Dousae, cum subijunctis annotationibus*, Leiden 1812.

P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche universiteit*, I, 's-Gravenhage 1913, p. 83 en p. 305*.

J.L. van der Gouw, 'De Librye van den Hove van Holland', in: *Het boek* 29 (1948), p. 117-130.

M.E. Kronenberg, 'Nederlandse drukken in de Catalogus der Librye van het Hof van Holland (1533/34)', in: *Het boek* 31 (1952-1954), p. 22-40 en p. 121.

Dez., 'Erasmus-uitgaven A^o. 1531 in het bezit van kanunnik Mr. Jan Dircsz. van der Haer', in: *Opstellen door vrienden en collega's aangeboden aan Dr. F.K.H. Kossmann*, 's-Gravenhage 1958, p. 99-117.

R. Feenstra, 'Ouvrages de Droit romain dans les Catalogues des Anciens Pays-Bas Septentrionaux (XIIIe-XVIe siècle)', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 28 (1960), p. 439-513 (p. 457-491 over de catalogus van Harius, p. 493-498 over die van Nicolai en p. 507 over de inventaris van Dousa, wiens naam achterwege is gelaten).

M.E. Kronenberg, 'Luther-uitgaven A^o. 1531 in het bezit van kanunnik Mr. Jan Dircsz. van der Haer', in: *Het boek* 36 (1963-1964), p. 2-23.

Dez., 'Werken van Cornelius Aurelius (Donckanus) in de bibliotheek van kanunnik Mr. Jan Dircsz. van der Haer (A^o. 1531)', *ibid.*, p. 69-79.

H.J. Witkam, *De dagelijkse zaken van de Leidse universiteit van 1581 tot 1596*, I, Leiden 1970, p. 77-79.

E. Hulshoff Pol, 'The Library', in: *Leiden University in the Seventeenth Century, An Exchange of Learning*, edd. Th. H. Lunsingh Scheurleer and G.H.M. Posthumus Meyjes, Leiden 1975, p. 395-460 (inz. p. 409 en p. 453 nn. 96sqq.).